Lirică friulană în limba română: *Poezie friulană. Din Renaştere până în zilele noastre / Poesie furlane. De Rinassince al Nufcent / Poesia friulana. Dal Rinascimento al Novecento,* traduceri de PIMEN CONSTANTINESCU, ediţie de NICOLAE MOCANU, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1993, 578 p.

0. Literatura apărută pe meridianele romanice este, în general, bine reprezentată în ţara noastră prin traduceri, unele dintre ele, excelente. Dar credem că nu ne îndepărtăm prea mult de adevăr când afirmăm că (poate) cea mai puţin cunoscută este creaţia literară f r i u l a n ă. Într-adevăr, dacă lingviştii puteau apela la textele din regiunea Friuli incluse în *Crestomaţia romanică,* vol. I, 1962, vol. II, 1965 şi vol. III, 1968, Bucureşti (autori: Maria Iliescu şi Florenţa Sădeanu) sau la descrierea acestui idiom (nu putem intra aici în amănuntele controversei declanşate de situarea friulanei în spaţiul romanic) din Maria Iliescu, *Le frioulan à partir des dialectes parlés en Roumanie,* 1972 (vezi *Rätoromanische Bibliographie,* Innsbruck, 1985, în colaborare cu H. Siller-Runggaldier), marele public nu avea unde se informa despre şi nici cum citi l i t e r a t u r a friulană.

1. De câtăva vreme această lacună culturală a fost acoperită, sub aspect p o e t i c, prin iniţiativa unui cunoscut dialectolog şi poet clujean, Nicolae Mocanu. Domnia sa a publicat un masiv volum intitulat *Poezie friulană. Din Renaştere până în zilele noastre / Poesie furlane. De Rinassince al Nufcent / Poesia friulana. Dal Rinascimento al Novecento,* Cluj-Napoca, Clusium, 1993, cu toate textele friulane traduse în italiană şi în română. Cartea aceasta, de peste 500 de pagini, se constituie, de fapt, într-o vastă antologie de poezie friulană; ea a fost întocmită de regretatul italienist român Pimen Constantinescu (1905-1973), care a trudit îndelung la selectarea şi la traducerea poeziei înflorite pe meleagurile friulane încă din sec. al XVI-lea şi până în 1968, când şi-a încheiat manuscrisul. În 1970, încălcând „regulile" ceauşiste, l-a încredinţat unor scriitori friulani veniţi să-l vadă la Sibiu, care l-au trecut „ilegal" în Italia unde l-au depus la Biblioteca Arhiepiscopiei din Udine. Aici l-a cercetat, în 1993, Nicolae Mocanu şi, după ce l-a comparat cu manuscrisul depus de Pimen Constantinescu la Arhivele din Sibiu, a pregătit ediţia de care ne ocupăm acum.

2. Poezia friulană are un trecut onorabil şi scriitori de seamă. Ea îşi află începuturile în celebrele „vilote", cântece populare – compoziţii literare şi muzicale în acelaşi timp – în care se întâlnesc sentimente foarte variate precum dorul, satira, sarcasmul etc. Dintre scriitorii friulani ai secolelor trecute amintim pe Ermes de Colloredo (1622-1692), socotit „părintele poeziei friulane", şi pe Giovanni Battista Gallerio (1812-1881), ale cărui poezii, cele mai multe cu caracter religios, au intrat în tradiţia populară. Printre autorii în friulană ai secolului nostru se numără marele poet (cunoscut mai ales prin admirabilele sale opere cinematografice) Pier Paolo Pasolini (1922-1975) – fondatorul „Academiei de limbă friulană" – şi preotul Domenico Zannier (1930), poet, creator reputat, căruia Universităţile din Salzburg şi Innsbruck i-au propus candidatura, în 1986 şi 1987, la Premiul Nobel pentru literatură.

3. Îndrăgostit încă de tânăr de regiunea Friul, Pimen Constantinescu – care se autodefinea „un rumeno che ama e guarda alla Friulia come alla sua sorella" (p. XIX) – a căutat să dea în antologia sa un f l o r i l e g i u r e p r e z i n t a t i v pentru poezia friulană, din care a ales textele după criterii estetice. Autorul a scos în evidenţă calităţile liricii locale pline de prospeţime şi de naivitate deseori, de duritate, uneori. Poeziile din antologie au, cum este şi normal pentru orice „culegere" de texte poetice de amploare ca aceasta, o tematică largă. Ea cuprinde numeroase pagini de poezie de dragoste: *Da, eşti frumoasă şi frumoasă-atâta/ Că de-abia ceru-ţi*

face-asemănare (p. 73), în care culorile din natură au un rol precis: *În verdele tinereţii mele/ sufletul mi-a înflorit/ ca un cireş.../ Alb!*(p. 433). De altfel, frumuseţea naturii şi glorificarea satului friulan constituie, în cele mai multe cazuri, numitorul comun al acestei lirici atât de legate de pământul natal: satul, văzut ca „sătucu-nmiresmat" (p. 357), în care „seara s-a pierdut în vreo fântână" (p. 339), este locul amintirii, un teritoriu idilic: *În satul meu e o fereastră mică/ Ghirlandă-n jurul ei de iasomie/ şi foi de iederă şi clopoţel* (p. 213) sau *Visele copilăriei tale/ dispărute cu brazdele/ primăverii apuse* (p. 485). Pe lângă poezii cu caracter filosofic: *Frunzele ultime/ ale unui arbore despuiat,/ cad orele/ în eternitatea timpului* (p. 443), ne întâmpină altele, numeroase, ce exprimă fie revolta tinerilor faţă de fascism (vezi poezia intitulată *Fascism*, p. 301), fie curajul în raporturile cu inamicul: *Cu nemţii n-am avut vreo teamă/ Că le las tinereţea mea* (p. 347), fie patriotismul local: *Friulul e al nostru/ Ca inima ce bate-n piept* (p. 385); o emoţionantă poezie evocă deportările soldaţilor italieni în Germania, în 1943: *O cursă militară/ E plină cu soldaţi:/ Vagoanele-s barate, nu curge-un strop de aer/... Şi noi murim de sete!/... Şi noi murim de foame!...*(p. 311).

Din lirica friulană se detaşează unele imagini rustice: *Luna/ cu coarne de juncană/ singură/ în cearceaful întunecat al cerului* (p. 473), precum şi câteva personificări mai aparte: *Luna se plimbă pe străzi/ fără margini/ Se opreşte o clipă/ în mijlocul rigolei/ se face frumoasă, surâde* (p. 439) sau *Seara ne mângâie lucrurile/ cu pieptenele ei de aur* (p. 407).

4. Cum a tradus Pimen Constantinescu? Italienistul nostru tălmăceşte cu aceeaşi mare grijă pentru păstrarea intactă a calităţilor textului, atât poezii de demult, ca:

Eu nu doresc averi: nici c-o bucată *Nu mă gândesc să-mi cresc puţina brazdă;* *Să-mi fie scrinul gol, de nu vrea plin:* *Având-u-te pe tine, sunt bogat* (p. 81)	No brami robe avê, ne pûr un stic pensi di cressi dal miò pôc teren; séi vuèit lu scrign se nol ûl jéssi plen: co soi in possès di te, soi vonde ric.

cât şi versuri moderne:

...mirezmele de ţară .... *Traduc vise-n* *Limbaje secrete,* *Pe care spiritul tău nu le-nţelege;* *Păsările le-ascultă* *Ce săgetează destrămate* *Prin umbră* (p. 507)	i odôrs .... e'voltin siums in feveles segretes che il to spirt nol intint; i ucei les scoltin ch'e saetin sfiliâz parentri l'ombre.

Cu îndemânare şi măiestrie, traducătorul, jucând pe registrul fonetico-lexical, reuşeşte următoarea transpunere în româneşte:

MÂINE... *Nu e o vorbă goală* *Mâine e speranţa* *n-o ai decât pe ea* *Întrebuinţeaz-o* *fă-o să devină*	DOMAN... no è una peraula doman 'a è la speranza no vês che jê dopràila fasêla deventâ

mâni	mans
ochi şi mânie	voi e rabia
şi-ai să învingi teama (p. 467)	e'i vinzarês la poura

unde pentru termenii din original *doman, mans* şi *rabia* a găsit – exploatând şi virtuţile aliteraţiei – corespondenţe în trei vocabule apropiate din perspectiva sonorităţii: *mâine, mâni* (pluralul vechi, etimologic şi popular al substantivului *mână)* şi *mânie*, ceea ce este o ingenioasă performanţă!

Uneori se observă că Pimen Constantinescu adaugă „ceva" textului friulan, traducând, de exemplu, prin doi termeni unul şi acelaşi cuvânt repetat în original. Astfel, în versul

Iar ochiu-aleargă-n depărtări, departe (p. 317),

cuvintele *depărtări, departe* corespund unei singure vocabule friulane, reluate, *lontan, lontan* sau în *Tu te rezimi* ***uşoară,/ uşurel*** (p. 333), cuvintele subliniate echivalează cu unul singur în friulană: *lisera*. La fel, Pimen Constantinescu traduce pe *violas* cu doi termeni româneşti: *viorele* şi *violete* (p. 455). Astfel de soluţii fericite ale traducătorului se regăsesc deseori în poeziile antologate.

5. În translaţia de la un tip de cultură la altul, nu de puţine ori Pimen Constantinescu a folosit m o d e l e l e l i t e r a r e familiare lui, începând cu poezia populară, cu care „vilotele" friulane au numeroase afinităţi. De exemplu:

L-aş lua pe badea tânăr	Jo chel zovin 'o vuéi cjol-lu
De-ar avea doar pălărie,	s'ancje al vès dome il cjapiel,
Dac-ar vrea, i-aş face-o casă	s'o crodès di fâj la cjase
Sub aripi de păsărele (p. 25)	sot da l'ale di un ucel.

În fragmentul de mai sus se poate remarca tendinţa traducătorului de a „autohtoniza", pe *zovin* „tânăr" echivalându-l cu *bade*. La fel, la p. 29, întâlnim diminutivul acestui substantiv: „cu *bădiţu*-aşa departe". Alteori, în aceeaşi intenţie de „localizare" românească, Pimen Constantinescu utilizează pronumele atât de specific *matale* în „pentru nu ştiu ce al *matale*" (p. 123), ce corespunde versului „in grazie di chel so no sai ce".

Transpunând în română poezia cultă friulană traducătorul a adaptat-o la fondul literar liric românesc. Aşa se explică, probabil, de ce în translarea versurilor:

Peste zefiri călare,	A cavalot di zèfiro,
Cu şorţul plin de flori,	plene il grumâl di flôrs,
Împrăştiind parfumu-i	pardut spandint odôrs,
E Primăvară-aici! (p. 133)	la Primevere è ca.

sau în:

Şi totu-i alb: şi cerul şi câmpia	E dut 'l è blanc: il cîl e il plan,
iar ochiu-aleargă-n depărtări, departe (p. 317)	e il voli al côr lontan, lontan...

respiră ceva din atmosfera *Pastelurilor* lui Vasile Alecsandri, la fel cum strofa:

iar ochiu-aleargă-n depărtări, departe (p. 317)	e il voli al côr lontan, lontan...

respiră ceva din atmosfera *Pastelurilor* lui Vasile Alecsandri, la fel cum strofa:

O operetă ce va face vâlvă *Prepară cântăreţii din pădure.* *Vor face basul cioara şi cu cioaca,* *Tenori îs gaiţa şi coţofana;* *Contralt sunt şoimul şi cu şorecarul,* *Soprani vor fi sonorii boi de baltă;* *Cu cânt divin va fi la urmă cucul* (p. 71)	Un'oparete cu farà fracas ti prepàrin de selve i miei cjantôrs: la zore e la curnîl faran il bas, la gjae e la badàscule i tenôrs, lu cuintralt la pojane e lu cagnas e ju soprans i tarabûs sonôrs; l'ultin sarà lu cuc cul cjant divin

are rezonanţe din George Coşbuc. Mai aproape de epoca noastră, stihuri de sorginte religioasă ca

Trăiesc, Doamne, pe marginea timpului *Prins între cer şi pământ* *Jucărie agăţată de-un ram, ruginită* (p. 497)	'O vîf, Signôr, sul ôr dal timp, imberdeât tra cîl e tiare, zugatul inrusinît picjât sore un ramaz

ne îndreaptă gândul către *Psalmii* lui Tudor Arghezi. În alte poezii apar şi teme şi realizări poetice cu trimiteri la epigramistica latină, precum în versurile cu note satirice şi de ironie din:

Greşi frumoasa Clara cu Osvaldo, *Iar soţul zice că greşind se-nvaţă* *Ea, plină de dorinţa de-a-nvăţa,* *Greşeşte tot mereu* (p. 131)	'E à falât cun siôr 'Sualt la biele Clare. Dîs so marît che cul falâ s'impare... e jê plene di voe d'impará, 'e sèguite a falâ.

Vezi şi poeziile *Friguroasa,* p. 123, *Inventarul,* p. 401-403.

6. Printre scriitorii antologaţi apare şi... un lingvist: Ugo Pellis (1882-1943), fost redactor al atlasului lingvistic italian, autor a numeroase volume de specialitate. Poet, el a închinat un adevărat imn limbii „sfinte", iubite „foarte" „ce-o am învăţat de la mama", în care descrie friulana ca fiind „aspră şi dură ca vârful de munte" (p. 263) (şi, adăugăm noi, pe măsura friulanilor, oameni închişi şi aprigi, dar drepţi şi emotivi). Sensibilitatea poeţilor friulani a reuşit să transforme acest limbaj abrupt într-un instrument docil al preaplinului inimii lor, făcându-l să exprime cu gingăşie stări lirice diverse.

Prin tălmăcirile apărute integral de-abia la 20 de ani după trecerea sa în neființă, Pimen Constantinescu a îmbogăţit patrimoniul comun romanic cu o veritabilă „istorie a liricii friulane". Această antologie cuprinzătoare ne oferă o faţetă necunoscută a spiritualităţii friulane, parte constitutivă a latinităţii.

FLORICA DIMITRESCU
28 bis, Rue Pouchet
75017 Paris